

АЛИДЖАНОВА Лазизахон Аббасовна
Ўзбекистон халқаро ислом академияси,
Диншунослик ва жаҳон динларини қиёсий
ўрганиш UNESCO кафедраси ўқитувчиси

ИЛМИЙ ТАДҚИҚОТЛАРДА ДИН ВА ТАБОБАТ МАСАЛАСИНИ ЎРГАНИШДАГИ ЁНДАШУВЛАР

ПОДХОДЫ К ИЗУЧЕНИЮ ПРОБЛЕМЫ РЕЛИГИИ И МЕДИЦИНЫ В НАУЧНЫХ ИССЛЕДОВАНИЯХ

APPROACHES TO THE STUDY OF RELIGION AND MEDICINE IN SCIENTIFIC RESEARCH

АННОТАЦИЯ: инсоният тарихи давомида тиббиёт масаласи ҳеч қачон ўз долзарблигини йўқотмаган. Айниқса, унинг дин билан асосланиши ёки диний таълимотларга зид бўлиши муҳокама марказида бўлган. Антик давр олимлари томонидан ёзилган тиббиётга оид асарларда диний мотив учрамасада, диний адабиётларда тиббиёт масаласи доимо изоҳланган. Кейинчалик, жамиятда диннинг ўрни кучайиши билан тиббиёт билан шугулланувчи олимлар ҳам ўз қараишларини дин билан исботлашга ҳаракат қилдилар.

Калит сўзлар: тиббиёт, дин, тадқиқот, Ғарб, Шарқ, ёндашув, Инжил, Қуръон, тиббиёт мактаби

АННОТАЦИЯ: на протяжении всей истории человечества вопрос медицины никогда не терял своей актуальности. В частности, в центре обсуждения был вопрос об обосновании её религией или противоречие религиозным учениям. Хотя в трудах по медицине античных ученых нет религиозного мотива, проблема медицины всегда развешивалась в религиозных литературах. Позже, с возрастанием роли религии в обществе, ученые-медики пытались обосновать свои взгляды религией.

Ключевые слова: медицина, религия, исследование, Запад, Восток, подходы, Евангелие, Коран, медицинская школа.

ABSTRACT: throughout the history of humanity, the question of medicine has never lost its relevance. In particular, the focus of discussion has been on its compatibility with religion or its contradiction to religious teachings. Although ancient medical works by scholars do not contain religious motives, the issue of medicine has always been elucidated in religious

literature. Later, as the role of religion in society grew, medical scientists attempted to justify their views with religion.

Key words: medicine, religion, research, West, East, approaches, Gospel, Quran, medical school.

КИРИШ

Тиббиёт ва дин тўғрисидаги илк тадқиқотлар Ғарбий Европада биринчи тиббиёт мактаблари ва университетларнинг пайдо бўлиши билан боғлиқ. Христиан динига кўра, билим 2 турга: ғайритабиий ва табиий билимга ажратилган. Ғайритабиий билимлар Инжилда келтирилган илмлар бўлса, табиий билимлар инсон тафаккури натижасида юзага келган бўлиб, улар Афлотун, Арасту ва христианлик томонидан тан олинган бошқа антик давр файласуфларининг матнларида ўз аксини топган. Олимларнинг вазифаси бу матнларни янги маълумотлар билан тасдиқлаш бўлган. Шу асосда ўрта асрлар схоластикаси (юнонча ἐπιστήμονας — олим, scholia — мактаб) — диний фалсафанинг бир тури, католик илоҳиётшунослиги ва Арасту мантиғининг синтези бўлиб, у билимнинг асосий манбаи сифатида Библияга мурожаат қилиш, исботлашнинг мантикий усулларини қўллаш орқали диний дунёқарашни оқилона назарий асослаш билан тавсифланган [1]. Арастунинг руҳ абадийлиги ҳақидаги таълимоти Ўрта асрлар схоластикасида қўлланилган бўлиб, кўп асрлар давомида Европада табиий-илмий билимларнинг ривожига таъсир кўрсатган.

АСОСИЙ ҚИСМ

Ғарбий Европадаги биринчи тиббиёт мактаби, Италиядаги Салерно тиббиёт мактаби бўлиб, тахминан IX асрда ташкил этилган. Шифокорлар беморларни даволаш ва тиббиёт санъатини ўргатиш билан шугулланган. Мактаб амалий шифокорлар мактаби сифатида ривожланган. Муқаддас Рим императори Фридрих II (XIII аср) буйруғи билан унга шифокор унвонини бериш ҳуқуқи берилган. Мактабда лицензиясиз тиббий фаолият билан шугулланиш тақиқланган ва мамлакатда бундай ҳуқуқларга эга бўлган ягона мактаб ҳисобланган.

Мактабнинг обрўси ва машҳурлигини Салерно шифокорлари томонидан ўрганилган

ва Европа бўйлаб тарқатилган кўплаб тадқиқотлар билан изоҳлаш мумкин. Ўрта аср Европа жамиятида диннинг ўрни бирламчи бўлганлиги сабабли, тадқиқотларда ҳам буни сезиш мумкин. IX-XI асрларда Салернода 60 та рецептни ўз ичига олган “Антидотарий”, ва “Пассионарий” — касалликларга ташхис қўйиш бўйича амалий қўлланма каби амалий тиббиёт асарлари яратилган. XII асрда Салернода ўша пайтда маълум бўлган барча касалликларни даволашга бағишланган “Касалликларни даволаш тўғрисида” рисоласи ёзилган.

Париж университети (1215) Франция ва Европадаги биринчи университетлардан бири бўлиб, бир неча ибодатхона мактабларининг бирлашиши натижасида яратилган. Дастлаб у 4 та факультетга эга бўлган: санъат, қонунчилик, тиббиёт ва илоҳиёт. XIII асрда у Европадаги энг йирик университетлардан бирига айланди. Тиббиёт илоҳиётга нисбатан иккинчи даражали фан ҳисобланган, чунки Париж университети христиан илоҳиётга асосланган бўлиб, христианлик таълимотига кўра, инсонни даволаш унинг руҳиятини поклашдан бошланади. Тиббиётнинг вазифаси эса “ўлик танани даволаш” деб қаралган [2].

Европа университетларида ректор, декан каби раҳбар лавозимларни руҳонийлардан бўлган шахслар эгаллаган, бу чора қонуний сабабларга кўра амалга оширилган бўлиб, дунёвий шахслар руҳонийларни суд қилиш ҳуқуқига эга бўлмаган. Париж каби черков университетларида раҳбар ходимлар черков томонидан, Неапол каби қирол фармони билан ташкил этилган университетларда эса қирол ҳокимияти томонидан тайинланган ва маош тўланган.

“Тиббиёт” атамаси ички касалликларни англатиб, схоластика ҳукмронлик қилган Ғарбий Европа университетларида амалий тажрибага эътибор бермаслик таълим тизимининг ўзига хос хусусияти ҳисобланган. Ибодатхона Гален, Гиппократ ва Ибн Сино асарларини тан олган. Черков цензурасидан ўтказилган тиббиётга доир асарларгина университетларда ўқитилган. Ўқитиш ва ўрганиш икки усулда: догматик ва схоластик бўлиб, университетларда ички касалликларни ўрганиш фақат назарий характер касб этган [3]. Ўрта аср университетларининг аксариятида жарроҳлик амалиёти ўқитилмаган. Христианлик таълимоти ва черков қонунлари

инсон жасадининг очилишини таъқиқлаганлиги сабабли талабаларнинг инсон тузилиши ҳақидаги тасаввурлари юзаки бўлган.

Сорокина ўз ишида таъкидлаганидек: “Ғарбий Европада ўликларни илк маротаба ёриб кўриш энг илғор университетларда – Салерно ва Монпельеда роҳибларнинг махсус рухсати билан фақат XIII-XIV асрлардан бошлаб амалга ошира бошланган. Бунинг асосида 1238 йилда Фридрих II Салернодаги тиббиёт факультетига 5 йил ичида фақат 1 та жасадни очишга рухсат берган. 1376 йилга келиб, Анжу герцоги Людовик ва Лангедок ҳукмдори Монпелье университетига йилига 1 та жасад беришни буюрган.

Тиббиётга доир тадқиқотлар ва китоблар топиш жуда мушкул ва қиммат бўлган. Хаттот-роҳиблар ҳар бир китоб устида бир неча йил ишлаганлар. Қимматбаҳо китоблар назорати кафедраларга юклатилган ёки китоб жавонларга занжирбанд қилинган. Мисол учун XV асрда Париж университетининг тиббиёт факультетида бор йўғи 12 та китоб бўлган [4].

Ғарбий Европада анатомия бўйича биринчи дарслик (1316) Болонья университети магистри М. де Луцци (1275–1326) томонидан яратилган. Унинг тўплами 2 та жасаднинг очиб кўрилишига асосланган бўлиб, улар жуда камдан-кам учрайдиغانлиги сабабли бир неча ҳафта давомида эҳтиёткорлик билан бажарилган. Кўп маълумотлар Галеннинг “Инсон танасининг қисмларини номлаш тўғрисида” асаридан олинган. Кейинчалик илмий анатомиянинг асосчиси бўлган Везалиус анатомияни ушбу дарслик бўйича ўрганган [5].

Ги де Шолиак (1300–1368) — Франция “жарроҳлигининг отаси”, Болонья, Монпелье ва Париж университетларининг таниқли битирувчиси, тиббиёт магистри бўлган. У Авиньон папалигининг папа Климент VI ва унинг икки вориси — Иннокентий VI ва Урбан V шифокори бўлган. Лион яқинидаги Сен-Жюст ибодатхонаси касалхонасида жарроҳлик операцияларини ўтказган ва вабо пандемияси даврида (1348), Рим папаси Климент VI рухсати билан у вабодан ўлганларни касалликнинг сабабини ўрганиш очиб кўриш амалиётини бажарган. У вабо билан касалланган беморларни тиббий мақсадда очиб кўрган биринчи шифокорлардан бири ҳисобланади. Унинг “Тиббиётнинг жарроҳлик санъати

шарҳи” (1363) асари ўша давр жарроҳлик бўйича ўзига хос энциклопедия ҳисобланади. Асар XVII асргача Ғарбий Европада жарроҳлик бўйича дарслик сифатида қўлланилган [6].

Ислом таълимоти юзага келган даврда жамиятда ўзига хос халқ табobati мавжуд эди. Зеро, VII асрга қадар кўплаб тиббиётга доир асарлар ёзилган бўлсада, ушбу халқ табобатининг манбавий асоси йўқ эди. Қалб ва жисмни даволовчи Куръон оятлари ва ҳадислар ёзага келиб, улар тўплангач, мусулмон табиблар шариат ва илмга асосланган ҳолда асарлар ёза бошладилар. Бунинг натижасида янги Тиббун набавий жанри юзага келди.

IX асрдан бошлаб мусулмон мамлакатларида тиббиёт илми ўзининг энг юқори чўққисига чиқиб, янги ихтиролар, янги илмий асарлар пайдо бўлди. Шунингдек, ушбу асарлар Ғарб ренессанси учун ҳам асос бўлиб хизмат қилди. Мусулмон табиблари ихтиролари ва асарлари устига қурилган Ғарб тиббиёт мутафаккирларининг қарашлари янги тадқиқотлар ҳамда асарларнинг вужудга келишига олиб келди. Араб халифаликларининг табobati VII аср ўрталаридан бошлаб шакллана бошлади. Унинг энг гуллаб-яшнаган даври X-XI асрларга тўғри келади. Бухоро, Хоразм, Самарқанд, Дамашқ, Бағдод, Қоҳира, Кордовадан ўз замонасининг буюк шифокор олимлари етишиб чиққан. Масжидлар тиббий таълимнинг асосий марказлари ҳисобланган [7].

Тиббий билимларнинг ривожланишида араб тилидан латин тилига тиббиёт адабиёти таржимонлари муҳим аҳамият касб этган. Улар мусулмон Шарқ табиблари асарларини Европада етказганлар. Ўз навбатида Шарқ мутафаккирлари антик давр тиббиёт классиклари меросини сақлаб қолдилар. IX-X асрларда мавжуд бўлган деярли барча адабиётлар араб тилига таржима қилинган. Машҳур таржимон халифа ал-Мутаваккилнинг сарой табиби несториан-насроний Ҳунайн ибн Исҳоқ (809–873 йй) бўлиб, у араб, сурия, юнон ва латин тилларини яхши билган, илмий асарларнинг қўлёзма нусхаларини топиш мақсадида Византия империяси бўйлаб саёҳат қилган. Унинг таржималари орасида Гиппократ, Диоскорид, Гален, Афлотон, Арасту, Соран, Орибасий, Эгина оролидан бўлган Павел асарлари мавжуд. Бағдодда тиббиёт фанидан дарс берган, араб тилига тиббиёт атамасини

киритган, араб тилидаги тиббий матнларга асос солган, кўз мускуллари ва асабларини тавсифловчи (“Ўн рисола ҳақида китоб, кўз тўғрисида”) офтальмология фанининг шаклланишига ҳисса қўшган.

Ўрта асрларнинг энг машҳур жарроҳларидан бири Курдобалик (Испания, Кордова амирлиги) Аз-Заҳравий таҳминан 936-1013 йилларда яшаб ўтган. Унинг 30 жилдли “Тиббий билимлар китоби”, бутун умри давомида тўпланган амалий тажрибанинг қисқача мазмуни ҳисобланади. “Жарроҳлик ва асбоблар тўғрисида рисола” нинг (30-жилд) – жарроҳлик бўйича биринчи тасвирланган асар бўлиб, унда каутеризация, яралар, йиринглар, чурралар, варикоз томирларини даволаш, ўсмалар, сўгаллар, тошларни олиб ташлаш, оёқ-қўлларини ампутация қилиш, дояларни ўқитиш ва ўлик ҳомилани она қорнидан олиб ташлаш каби масалалар кўриб чиқилган. Аз-Заҳравийнинг асарлари Марокашда нашр этилган ва Ўрта аср жарроҳлари учун дарслик ва амалий қўлланма бўлиб хизмат қилган. Бугунги кунда Париж Миллий кутубхонаси мулки ҳисобланади.

Аз-Заҳравий яралар ва тери жароҳатларини даволашда антисептиклардан фойдаланган, кетгутни (ҳайвон ичакларидан тайёрланган, сўрилиб кетувчи жарроҳлик иппи) ихтиро қилган ҳамда 200 га яқин жарроҳлик асбобларини илк марта тасвирлаб берган ва чизмаларда тақдим этган. У биринчи бўлиб суякларнинг сил касаллигини таърифлаган, каутеризация усулини ишлаб чиққан. У кичик тос бўшлиғида операциялар пайтида беморнинг ётган ҳолатини, катаракта (лотинча катаракта – булутлилиқ) атамасини ва кўз жарроҳлигида уни олиб ташлаш операциясини амалиётга киритган.

Сорокина ўз асарида 965-1039 йилларда яшаб ўткан мисрлик шифокор Ибн ал-Хайсам кўз тузилишини ўрганиб, илк маротаба кўз атрофидаги нурларнинг синишини тушунтирганини таъкидлайди. Шоҳ парда, линза, шишасимон тана каби кўз қисмларига ном берган. Кристалл ва шишадан линзаларнинг кўринишларини ясаб, икки қавариқ линзалар ёрдамида кўриш қобилятини тўғрилаш ғоясини илгари сурган ва улардан кексаликда фойдаланиш мумкинлиги таклифини киритган. Оптика ҳақидаги рисола уни Шарқ давлатларида

ва Ғарбий Европа мамлакатларига машҳур қилган. Китобнинг асл нусхаси сақланиб қолмаган. Лотин тилига таржима қилинган нусхаси “Араб оптикаси хазиналари” номи билан бугунги кунгача сақланиб қолган.

Аммор ибн Али ал-Мавсий (Қоҳира, X аср) ўзи ихтиро қилган игна ёрдамида кўз қорачиғига таъсир этиш йўли билан катарактани олиб ташлаш операциясини ихтиро қилди ва у “Уммар операцияси” номини олган.

Абу ар-Розий (850-923) назарий билимларни шифохона амалиёти билан боғлаган. Унинг қаламига мансуб 200 га яқин асарлар мавжуд. Унинг “Чечак ва қизамиқ ҳақида” асари катта аҳамиятга эга бўлиб, унда уларнинг белгилари, касалликнинг кечиши ва даволаш, фарқлари, чечак билан қайта инфекцияга қарши иммунитет, вакцинация зарурати тасвирланган. Беморни даволаш чоралари орасида у оғиз бўшлиғига эътибор беришни таъкидлаб, эритмали сув билан ювишни тавсия қилган [8].

Ибн Сино (980-1037) ўрта аср энциклопедист олими, файласуф ва табиб, амир ва султонларнинг сарой табиби ҳамда Ҳамадон вазири сифатида фаолият олиб борган. У фаннинг 29 йўналиши бўйича 450 дан ортиқ асар ёзган. У мантиқ ва фалсафа, геометрия ва астрономия, физика ва кимё, ботаника ва илоҳиёт, мусиқа ва тиббиётни ўрганган. Унга амир Шамс ад-Давла саройида илмий фаолият учун қулай шароит яратилган. У амирнинг бош табиби ва маслаҳатчиси бўлган, ҳатто ҳарбий юришларда ҳам унга ҳамроҳлик қилган. У бир неча йил Хоразмда яшаб, Ибн Сино илмий қарашларининг шаклланишига катта таъсир кўрсатган ал-Беруний, ал-Масихий каби кўзга кўринган олим ва табиблар билан “Байт ул-хикма”да бирга фаолият олиб боради. Ибн Синонинг “Иллатларни тузатиш ва олдини олиш орқали турли хил манипуляциялардан зарарни олиб ташлаш”, “Шаробнинг фойда ва зарари ҳақида”, “Тиб ҳақида шеър”, “Пульс ҳақида рисола”, “Саёҳатчилар учун тадбирлар”, “Цикория ҳақидаги рисола”, “Қон қуйиш учун қон томирлари”, “Шифо китоби”, “Билимлар китоби” каби асарлари бутун дунёда машҳур.

Ибн Сино “Доривор воситалар” номли асарида пневманиянинг пайдо бўлиши ва намоён бўлишида юракнинг тутган ўрни, юрак хасталикларини ташхислаш ва даволаш хусусиятлари, “Жинсий қувват ҳақида рисола”да жинсий касалликлар ташхиси, уни олдини олиш

ва даволаш, “Сирка ва асал ҳақидаги рисола”да сирка ва асал аралашмаларини тайёрлаш ва даволашда фойдаланиш масалаларини кўриб чиққан. Ибн Сино жисмоний ва руҳий даволанишга алоҳида эътибор қаратади. Руҳни даволаш борасида унинг тасаввуфий асарлари мавжуд бўлиб, уларга “Ишқ китоби”, “Намознинг асли ҳақида китоб”, “Зиёрат маъноси китоби”, “Ўлим қўркувидан қутулиш китоби”, “Тақдир китоби” киради [9].

Тиб қонунлари (XI аср) Ибн Синонинг қомусий характердаги асосий асари бўлиб, унда қадимги табибларнинг кўрсатмалари араб тиббиёти ютуқларига мувофиқ қайта кўриб чиқилган. У бу асарни қарийб 20 йил давомида ёзган. Китобда изчиллик асосида тиббиёт, анатомия, физиология ва жарроҳлик назариясига оид масалалар кўрилган. Касалликларнинг белгилари, диагностикаси ва сабаблари, уларни даволаш ва олдини олиш тамойиллари, операциядан кейинги ёрдам тасвирланган. Ибн Сино йирингли яллиғланиш ва ўсмаларнинг дислокациялари ҳамда суяк синишларини даволаш усуллари тавсифлаган. Касалликлар энг кичик жонзотлар томонидан кўзгатилиши мумкинлигини тахмин қилган. Биринчи навбатда, чечакнинг юқумлилигига эътибор қаратган ва у бошқа касалликлардан ажратиб тасвирланган. Дори воситаларининг тавсифи, уларни ишлаб чиқариш ва қўллаш усуллари катта эътибор берилган. Заҳар ва заҳарланишга қарши усуллар учун алоҳида боб ажратилган.

XVII-XVIII асрга келиб дунё бўйлаб илм соҳаларининг торайиб бориши, дин ва замонавий илмнинг ажраши натижасида, Ғарбда тиббиёт ва диннинг муштарак жиҳатлари йўқола борди. Асосий эътибор соф илмий тиббиётга қаратилиб, диннинг роли аҳамиятсиз даражага тушиб борди. Мусулмон шарқида эса ушбу даврларда дин ва тиббиёт уйғунлиги кескин узилмаган бўлсада, диний мутаассибликнинг кучайиши оқибатида илм билан шуғулланиш бироз сусайди [10].

XX асрнинг иккинчи ярмидан бошлаб Ғарб ва Шарқда тиббиётнинг диний асоси, тиббиётнинг вужудга келиши тарихида диннинг аҳамияти, диний таълимотлардаги тиббий масалаларнинг замонавий тиббиёт томонидан асосланиши, замонавий тиббиёт ихтироларининг Қуръон оятлари ва ҳадисларда акс этиши каби тадқиқотлар юзага кела бошлади.

ХУЛОСА

Замонавий медицина ХХІ асрга келиб ўзининг юксак чўққисига эришди. Шунингдек, у энг тор соҳаларгача кириб бормоқда. Бирок, тиббиёт тадқиқотининг ўзида ҳам янги йўналиш пайдо бўлиб, тиббий илмларнинг диний асослари, тиббиёт тарихида диннинг ўрнини ўрганиш соҳада кенг ривожланиб бормоқда.

Хулоса қилиб айтганда, юқоридаги тадқиқотлар дин ва тиббиётга оид эътиқодий-ижтимоий асосларни ўрганишда тадқиқот ёндашувларни турфа хил эканлигини ва долзарблигини билдиради.

Инсоният тарихи давомида тиббиёт масаласи доимо бирламчи соҳа ҳисобланиб, унинг дин билан асосланиши ёки диний таълимотларга зид бўлиши муҳокама марказида бўлган. Шу сабабли антик давр олимларидан бошлаб бугунги кунга қадар мутафаккирлар, тиббиёт олимлари томонидан ёзилган илмий тадқиқотларда дин ва табобат масаласи алоҳида ўрганилган. Кейинчалик, жамиятда диннинг ўрни кучайиши билан фақат тиббиёт билан шуғулланувчи олимлар ҳам ўз қарашларини дин билан исботлашга ҳаракат қилганлар. Бунинг натижасида, дин ва тиббиётни узвий ўрганувчи тадқиқотларда бир қанча ёндашувлар юзага келди. Жумладан, ўрта аср тиббга доир манбаларнинг барида жамиятда диннинг роли устунлик қилганлиги сабабли диний мотив устунлик қилган бўлса, замонавий тадқиқотларни ёндашувига кўра тарихий, тиббий, фалсафий, диний-субъектив ва объектив ёндашувларни кузатиш мумкин.

Фойдаланилган манба ва адабиётлар рўйхати:

1. Martin E. Marty and Kenneth L. Vaux, ed., *Health/Medicine and the Faith Traditions: An Inquiry Into Religion and Medicine*. Philadelphia: Fortress Press, 1982. – P. 76.
2. Biller and Ziegler, ed. *Religion and Medicine in the Middle Ages*. – P. 4.
3. Stanley Rubin, *Medieval English Medicine*. Newton Abbot Devon: David & Charles, 1974. – P. 46.
4. Сорокина Т.С. *История медицины*. – Москва: Academia, 2008. – 209 с.
5. Аюшеева Л.В. Роль тибетского врачевания в отечественной медицине (XVII - XX вв.). Диссертация. <https://www.dissercat.com/content/rol-tibetskogo-vrachevaniya-v-otechestvennoi-meditsine-xvii-xx-vv>
6. DERRIDA, Jacques; VATTIMO, Gianni (orgs.). *A religião: o seminário de Capri*. São Paulo: Estação Liberdade, 2000.
7. Арзикулов С. Расулulloх алайҳиссалом табобати. – Тошкент: Имом Бухорий халқаро маркази, 2019. –Б.116.
8. Ибн Ризвон, Долс ва Жамол. Ўрта аср Ислом тиббиёти: Ибн Ризвоннинг Рисоласи, «Мисрда танадаги касалликларнинг олдини олиш тўғрисида». –Б.14.
9. Fazlur Rahman. *Islam and Medicine: Health and Medicine in the Islamic Tradition: Change and Identity*. New York, 1987. –Б.34.
10. Али ибн Ризвон, Майкл В. Долс ва Одил Сулаймон Жамол. Ўрта асрлар Исломи тиббиёт: Ибн Ризвоннинг “Мисрда танадаги касалликларнинг олдини олиш тўғрисида” рисоласи. (Беркели: Калифорния Университети Нашриёти, 1984). –Б.6.